

Л.М. Вардамацкі (Віцебск)

АПЕЛЯТЫВЫ НА *-АВАТЫ І -ПАДОБНЫ* Ё БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: МАГЧЫМАСЦІ ТЭРМІНАЛАГІЗАЦЫІ

Пытанне распрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі як умовы існавання і развіцця розных галін беларускай навукі ё цэлым мае ўжо амаль што стогадовую гісторыю. Новы штуршок такая работа атрымала напрыканцы ХХ стагоддзя, што тлумачыцца наступным.

1. Актыўнае пашырэнне сферы функцыянавання беларускай мовы не толькі ё культурнай сферы, але і ё адукацыі, і ё навуковай дзейнасці, патрабуе неадкладнай грунтоўнай апрацоўкі і нарматыўнага пісьмовага замацавання інструмента такога функцыянавання – тэрміналагічнага апарату.

2. Развіццё ё апошнія дзесяцігоддзі беларускай сельскагаспадарчай навукі, як і біялогіі ё цэлым, прывяло да значнага папаўнення складу і ўскладненню сістэмы беларускай біялагічнай тэрміналогіі. Такое папаўненне часта праходзіць праз уключэнне ё навуковы абарот як інтэрнацыянальных тэрміналагічных мадэлей, так і нацыянальных моўных формаў.

3. Працяглае аб'ектыўна рускамоўнае развіццё біялагічнай навукі ё нашай краіне прывяло ё апошнія дзесяцігоддзі як біёлагаў, так і лінгвістаў да разумення неабходнасці асэнсавання і паслядоўнага размежавання інтэрнацыянальных і нацыянальных элементаў у працэсе тэрмінаўтварэння і тэрмінаўжывання ё гэтай галіне навукі [1, с. 6].

Тэрміны – асобая група слоўных адзінак у складзе мовы. Гэта вынікае з іх прыроды, уласцівасцей, адносінаў да азначаемага, асаблівасцей функцыянавання. Перавёўшы агульнаўжывальнае слова ё клас тэрмінаў, мы нібыта змяшчаем яго ё круг, адсякаючы ад магчымых і рэальных сувязей аб'ектыўнага жыцця мовы, ператвараем у сухі знак паняцця. Задача гэтага знака – выклікаць адна-адназначнае ўяўленне вывучаемага паняцця, што – і толькі! – зробіць магчымым яго навуковае апісанне. Уласна тут і праходзіць тая мяжа (лац. *terminus* 'мяжа'), якая падзяляе навуковае і мастацкае ўспрыманне свету. А з гэтага вынікае, што «тэрмінаўтварэнне» не можа быць прадметам творчасці лінгвістаў. Нараджэнне тэрміна – аб'ектыўны працэс, вынік навуковага пазнання рэчаіснасці. У сваю чаргу, шэраг аднародных паняццяў замацоўваецца адпаведным шэрагам тэрміналагічных утварэнняў, якія набываюць статус тэрміналагічнай мадэлі.

Аналіз існуючых тэрміналагічных мадэлей найбольш распрацаваных беларускамоўных галін навукі паказвае, што новы тэрмін, як правіла, фарміруецца па асацыяцыі і афармляецца па падабенству. Гэта прынцыпова важная акалічнасць. У выніку самой сваёй формай тэрмін

падказвае, якое класіфікацыйнае месца займае азначанае паняцце ў сістэме паняццяў вывучаемага навуковага прадмета. У гэтым сутнасць тэрміналогіі як інструмента пазнання і ўсебаковага апісання аб'екта даследавання. Менавіта таму ў мовазнаўстве, напрыклад, лексемы *канчатак*, *прыстаўка* альбо *корань* выходзяць за межы тэрміна, паколькі яны выклікаюць агульнамоўныя асацыяцыі і не маюць выражанага тэрміналагічнага значэння. Таму ў навуковым лінгвістычным асяроддзі больш «зручным» падаецца, напрыклад, тэрмін *прэфікс*, які з'яўляецца паўнапраўным членам тэрміналагічнага рада (параўн.: *прэфікс*, *суфікс*, *інтэрфікс*, *афікс*), дзе кожны элемент не толькі называе, уключае, але і выдзяляе, паказвае суадносіны і месца апісваемага паняцця ў шэрагу падобных. Існаванне розных тэрміналагічных мадэлей для аднаго паняццёвага поля сведчыць альбо пра цяжкасці ў разуменні і навуковым апісанні прадмета даследавання, альбо пра незавершанасць фарміравання тэрміналагічнага рада.

Час ад часу ў беларускім мовазнаўстве з'яўляюцца лінгвістычныя працы, прызваныя раскрыць сістэмнасць і вызначыць заканамернасці нараджэння і беларускамоўнага замацавання тэрміналагічных найменняў даследаваных з'яў і працэсаў у галіне біялогіі. Адна з такіх груп тэрміналагічных найменняў – беларускія біялагічныя тэрміны, якія адпавядаюць рускім найменням на *-видный* (*клубневидный*), *-образный* (*ракообразные*). У рускай біялагічнай літаратуры для шэрагу паняццяў са значэннем падабенства замацаваліся тэрміны на *-видный* (*колосовидный*) і *-образный* (*шарообразные*). Эксперыментальныя (анкетныя) назіранні паказваюць, што гэтыя формы ў рускамоўным успрыняцці аказваюцца тоеснымі. Лексічная матывіроўка адсутнічае, і студэнты-біёлагі завучваюць тэрміны на памяць, не разважаючы, у чым розніца паміж, напрыклад, *шаровидный* і *шарообразный*. І гэта паказчык слабасці, недаапрацаванасці тэрміналагічнага апарату.

Беларускія аўтары-тэрмінолагі прапануюць думку аб прыярытэтнасці ў беларускай мове біялагічных тэрмінаў на *-аваты* (*лейкаваты*, *каласаваты*) у параўнанні са складанымі, узятымі з рускай мовы формамі на *-падобны* (*лейкападобны*, *каласападобны*) [2, с. 71].

У якасці беларускіх адпаведнікаў для рускіх тэрмінаў на *-видный* і *-образный* прапануюцца 6 (!) тэрміналагічных мадэлей:

- адсубстантыўныя прыметнікі на *-аваты* (*воронковидный* – *лейкаваты*);
- адсубстантыўныя прыметнікі на *-аваты* ад памяншальнай формы назоўніка (*древовидный* – *дрэўкаваты*);
- адсубстантыўныя прыметнікі на *-аст-* (*наукообразный* – *павучасты*);
- адсубстантыўныя прыметнікі на *-іст-* (*венчикообразный* – *кароністы*);

– замена асноўнай матывацыйнай прыкметы, утварэнне новай унутранай формы (*телорез сабуровидный – разак вадзяны*);

– апісальны спосаб перадачы значэння (*маятнікообразный – у выглядзе (накшталт) маятніка*) [2, с. 71–73].

Бачым, што тэрміналагічная мадэль пры такім падыходзе практычна разбураецца. А размытасць тэрміналагічнай мадэлі прыводзіць да таго, што тэрмін перастае выконваць сваю асноўную функцыю – выдзяляльна-суадносную. І наколькі б штучнымі ні падаваліся асобным лінгвістам беларускія адпаведныя формы біялагічных тэрмінаў на *-падобны* (*лейкападобны, дрэвападобны, павукападобны, каронападобны, сабурападобны, маятнікападобны*), менавіта яны найбольш паспяхова могуць выконваць сваю навуковую задачу. У гэты тэрміналагічны рад добра ўпішучца і такія тэрміны, як *чалавекападобныя, ракападобныя*, якім у вышэйпрыведзенай класіфікацыі не знайшлося месца.

І яшчэ адно разважанне на карысць прыведзенай думкі. Як вядома, суфікс, з’яўляючыся элементам граматыкі, адначасова дапамагае слову выражаць лексічнае значэнне. Так, у рускай мове прыметнікі з суфіксам *-ават-* аб’ядноўваюцца агульным значэннем «характеризующийся отношением к тому, что названо мотивирующим словом». Складальнікі «Русской грамматики» выдзяляюць тры падтыпы такіх значэнняў:

1. Абазначае уласцівасці таго, што названа матывуючай асновай (*щеголеватый, мужиковатый*).

2. Валодае якасцю, якая названа матывуючым словам (*прыщеватый, суховатый*).

3. Змяшчае ў якасці складанай часткі тое, што названа матывуючым словам (*солонцеватый, меловатый*) [3, с. 238].

«Граматыка беларускай мовы» адзначае, што з дапамогай суфікса *-ават-* (*-яват-*) у беларускай мове ад асноў назоўнікаў утвараюцца прыметнікі, якія выражаюць наступныя сэнсавыя адценні:

1) падобны на што-небудзь альбо на каго-небудзь;

2) мае ўласцівасці, якасці, адзнакі чаго-небудзь;

3) схільны да чаго-небудзь;

4) змяшчае ў сабе тое, што абазначае ўтваральная аснова (*вуглаваты, гультаяваты*) [4, с. 198].

І гэтымі значэннямі далёка не акрэсліваецца кола падобных адсубстантыўных прыметнікаў як у рускай, так і ў беларускай мовах. І калі адносіцца да праблемы тэрмінаўтварэння толькі з лексіка-фармальна-пазіцый, адзначаных у граматыках, мы не зможам пазбегнуць вельмі спрэчнага суб’ектывізму, што ў тэрміназнаўстве недапушчальна.

Нельга прыняць за аргумент на карысць магчымасцей тэрміналагізацыі і распаўсюджанасць формаў прыметнікаў на *-ават-* (*-яват-*) у беларускай мастацкай літаратуры: функцыі слова ў мастацкім тэксце і ў тэрміналагічным шэрагу ў многім супрацьлеглыя. Заўвага

«Русской грамматики» пра тое, што адзначаны «тип продуктивен главным образом в разговорной и художественной речи» [3, с. 288], у яшчэ большай ступені можна аднесці да беларускай мовы.

Для абазначэння біялагічных паняццяў, аб'яднаных па прыкмеце падабенства, беларуская біялагічная тэрмінаграфія паступова замацоўвае ў якасці прадуктыўнай тэрміналагічнай мадэлі словаўтварэнні на *-падобны*. Формы на *-аваты* (*решетчатый – сітаваты*) не маюць пад сабой абгрунтавання ў выглядзе адзінства формы і зместу і таму не маюць будучыні.

Літаратура

1. Радкевич, В.А. Биологическая терминология и номенклатура. Словарь русско-белорусско-латинский, белорусско-русский / В.А. Радкевич, Л.М. Вардомацкий, А.А. Лешко. – Мінск : Вышэйшая школа, 1993. – 480 с.
2. Войніч, І.В. Пра формы тыпу *лейкападобны* / І.В. Войніч // Беларуская лінгвістыка. – 1991. – Вып. 39. – С. 71–73.
3. Русская грамматика / Н.Ю. Шведова [гл.ред.]. – М., 1980. – Т. 1. – 792 с.
4. Граматыка беларускай мовы. Т.1. Марфалогія / Пад аг. рэд. К.К. Атраховіча, М.Г. Булахавы. – Мінск, 1962. – 542 с.

М.В. Василькова (Витебск)

ВЕРБАЛЬНОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА «РОДИНА» (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ И БЕЛОРУССКОЯЗЫЧНЫХ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)

Культурно значимые признаки находят выражение в различных компонентах культуры. Одним из способов их существования выступает язык. Формы хранения и выражения культурно-языковых понятий разнообразны. Это, прежде всего, семантика лексических и фразеологических единиц, имплицитное и эксплицитное содержание текстов, языковые и поведенческие стереотипы их построения.

Потрясения XX в. явились своеобразным толчком к поиску нового основания человеческого бытия и культуры. В этом плане интерес к анализу культурного ареала естественного языка был инициирован философией и лингвистикой. Пересечение интересов двух наук произошло «на территории» термина «концепт».

Новая отрасль знания – лингвокультурология – использует собственный понятийно-терминологический аппарат, который сочетает в себе лингвистические и культурологические истоки. Одной из единиц данного аппарата является активно разрабатывающееся в последнее время понятие концепта.

Концепт – это единица национальной концептосферы, содержательная единица мышления, отражающая результат познания человеком окру-